

τεργάτες να εκδώσουν, το 1995, αντίστοιχο εγχειρίδιο για το πολιτικό σύστημα της Πρώτης Δημοκρατίας (1918-1933). Το τελευταίο έχει την ίδια σχεδόν διάρθρωση με το προηγούμενο αλλά χωρίζεται σε έξι μέρη, από τα οποία το έκτο καλύπτει τόσο την εσωτερική όσο και την εξωτερική πολιτική.

Για όσους η γερμανική γλώσσα αποτελεί εμπόδιο, το τρίτο βιβλίο προσφέρει μία εξαιρετικά χρήσιμη σύνοψη στα αγγλικά του «εγχειριδίου» για τη Δεύτερη Δημοκρατία, στο οποίο στηρίζεται.

Η Αυστρία είναι μια μικρή χώρα, μικρότερη από τη δική μας. Έχει μάλιστα λιγότερα και μικρότερα πανεπιστήμια. Αποκτά έτσι την αξία υποδείγματος το διπλό ή τριπλό εκδοτικό επίτευγμα που παρουσιάζεται εδώ. Η εξήγησή του δε βρίσκεται ασφαλώς στο πνεύμα του Μότσαρτ ή του Χάυντν. Ούτε λείπουν βέβαια από την Αυστρία οι προσωπικές αντιπαλότητες και συγκρούσεις που ανέκαθεν χαρακτηρίζουν τον πανεπιστημιακό χώρο. Δε χρειάζεται όμως αμοιβαία συμπάθεια για ένα τέτοιο συλλογικό έργο. Χρειάζεται μόνον επαγγελματική συνείδηση και στοιχειώδης συναδελφικότητα. Χρειάζεται ίσως επίσης ένα αίσθημα ευθύνης πανεπιστημιακών δασκάλων απέναντι στους φοιτητές τους, τη χώρα τους και το πολίτευμά της. Στοιχεία δηλαδή των οποίων δεν μπορούμε δυστυχώς να κάνουμε εισαγωγή, ούτε από την Αυστρία ούτε από αλλού.

Γ. Θ. ΜΑΥΡΟΓΟΡΑΛΤΟΣ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, *Η αναθεώρηση του Συντάγματος: Συνολικό σχέδιο για την Ελλάδα του 21ου αιώνα, Συναινετική αναθεώρηση II*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1998.

Ι. Μ. ΒΑΡΒΙΤΣΙΩΤΗΣ, *Η Ελλάδα μπροστά στο 2000, Ένα Νέο Συνταγματικό Πλαίσιο*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1998.

Η χρονική σύμπτωση της πρόσφατης κυκλοφορίας αυτών των δύο βιβλίων, λίγο πριν από την ολοκλήρωση της πρώτης φάσης της διαδικασίας αναθεώρησης του ισχύοντος Συντάγματος, προσφέρει την καλύτερη ίσως ευκαιρία για μια ανασκόπηση και αποτίμηση του σχετικού προβληματισμού, αλλά και των πιθανών αποτελεσμάτων της αναθεωρητικής κυοφορίας.

Το γεγονός ότι, κατ' ευτυχία και πάλι συγκυρία, τα δύο βιβλία έ-

χουν συγγραφεί από δύο κορυφαίους πολιτικούς (τους γενικούς εισηγητές της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και της μειοψηφίας, αντιστοίχως) αλλά και δόκιμους αναλυτές και επιστήμονες, αποτελεί πρόσθετη εγγύηση για την ακρίβεια και την εγκυρότητα των θέσεων, των κρίσεων και των απόψεων που περιλαμβάνονται σε αυτά.

Η διαφορετική πολιτική οικογένεια και οι ποικίλλουσες ιδεολογικο-πολιτικές αντιλήψεις που διακρίνουν τους δύο συγγραφείς, δεν τους εμποδίζει να συγκλίνουν και να συμφωνούν σε ένα κύριο και μείζον σημείο. Ότι η προτεινόμενη συνταγματική αναθεώρηση, μια αναθεώρηση που χρονικά συμπίπτει σχεδόν απόλυτα με τη λήξη του 20ού αιώνα, είναι η μόνη και η πρώτη που πραγματοποιείται στη χώρα μας όχι μόνο με απόλυτη συνταγματική τάξη και ομαλότητα, αλλά και με τρόπο και περιεχόμενο που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως, κατά βάση, συναινετικό.

Όλες οι προηγούμενες συνταγματικές αναθεωρήσεις και μεταβολές ακολούθησαν ύστερα από έντονες κοινωνικο-πολιτικές ή καθεστωτικές ρήξεις και συγκρούσεις, τις οποίες τα συνταγματικά κείμενα αποκρυστάλλωσαν και θεσμοποίησαν. Αυτό συνέβη, λ.χ., με τη θέσπιση του Συντάγματος του 1844, που ακολούθησε την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Το ίδιο και με το Σύνταγμα του 1864, που ακολούθησε την «Οκτωβριανή» εξέγερση του 1862 και την έξωση της πρώτης βασιλικής δυναστείας από την Ελλάδα. Η συνταγματική μεταρρύθμιση του 1911, με τη σειρά της, ακολούθησε το κίνημα των στρατιωτικών στο Γουδί το 1909 και την έλευση του Βενιζέλου στην εθνική πολιτική σκηνή αμέσως κατόπιν. Το Σύνταγμα του 1927, στη συνέχεια, αποτύπωσε τις πολιτικές και πολιτειακές μεταβολές που ακολούθησαν τη Μικρασιατική Καταστροφή, την κατάργηση της δυναστείας και την εγκαθίδρυση της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας, το 1924. Κάτι ανάλογο συνέβη και με τη συνταγματική αναθεώρηση του 1952, που ακολούθησε τις μεταπολεμικές εμφύλιες συγκρούσεις. Η πιο πρόσφατη, τέλος, συνταγματική αναθεώρηση του 1975 οδήγησε στη θεμελίωση της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, μετά την κατάρρευση της δικτατορίας των συνταγματαρχών.

Η συνταγματική αναθεώρηση του 1986 πραγματοποιήθηκε, μεν, σύμφωνα με τις ισχύουσες συνταγματικές διατάξεις και με την έννοια αυτή ήταν ομαλή, δεν ήταν όμως συναινετική, μια και είχε προηγηθεί η «ρήξη» της 9ης Μαρτίου 1985 με την αιφνιδιαστική υπαναχώρηση του τότε πρωθυπουργού Ανδρέα Παπανδρέου, για

την ανανέωση της θητείας του τότε προέδρου της Δημοκρατίας Κωνσταντίνου Καραμανλή. Συνδυάζοντας, αντιθέτως, την ενέργεια αυτή με την πρόταση για την αναθεώρηση του Συντάγματος και την κατάργηση των «υπερεξουσιών» του προέδρου της Δημοκρατίας, ο Παπανδρέου προχώρησε στη διεξαγωγή εκλογών, τις οποίες κέρδισε, καθώς και στην αναθεώρηση των σχετικών συνταγματικών διατάξεων, δίχως, όμως, τη συναίνεση της μείζονος αντιπολιτεύσεως.

Είναι, συνεπώς, προφανές ότι η προσεχής συνταγματική αναθεώρηση φιλοδοξεί να καταλείπει στην Ελλάδα του 21ου αιώνα όχι μόνο μια απόλυτα ομαλή, αλλά και μια κατά βάση συναινετική αναθεώρηση των συνταγματικών διατάξεων, πράγμα που προκύπτει ανάγλυφα από τις σελίδες των δύο βιβλίων. Η βασική διακομματική συναίνεση στα περισσότερα θέματα δεν εξαφανίζεται, φυσικά, όλες τις μεταξύ τους διαφορές με κυριότερες από αυτές, λ.χ., τον τρόπο ανάδειξης του ανώτατου άρχοντα και το καθεστώς της ανώτατης παιδείας. Ούτε εμποδίζει τη διατύπωση ποικίλων επιμέρους προτάσεων για μια σειρά από θέματα, όπως αυτές που καταθέτει στο βιβλίο του ο Ι. Μ. Βαρβιτσιώτης, λ.χ., για το δημοψήφισμα και τη λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, για το Συμβούλιο της Δημοκρατίας, καθώς και για το ασυμβίβαστο μεταξύ βουλευτικού και κυβερνητικού αξιώματος.

Παρά τις επιμέρους διαφορές και τις αποχρώσεις, το γεγονός είναι, ωστόσο, ότι στις βασικές της γραμμές η προσεχής συνταγματική αναθεώρηση θα είναι πιο ήπια και μετριοπαθής, ίσως και πιο συντηρητική, από όλες τις προηγούμενες. Αυτό δεν είναι, όμως, κάτι που πρέπει να ξενίζει ή να απογοητεύει, κατ' ανάγκην. Αν η 25χρονη Γ' Ελληνική Δημοκρατία αποτελεί το εντελέστερο πολίτευμα που γνώρισε ποτέ ο τόπος· αν στη διάρκειά της η Ελλάδα επέτυχε το μεγαλύτερο επίτευγμα των νεότερων χρόνων, μετά την απελευθέρωση και την εθνική ενοποίησή της, δηλαδή την «επιστροφή» της στην Ευρώπη και την ένταξή της ως πλήρους μέλους στην Ευρωπαϊκή Ένωση· κι αν, τέλος, η αισιοδοξία φαίνεται να περισσεύει για την ανάληψη της ευθύνης διεξαγωγής της πρώτης Ολυμπιάδας του 21ου αιώνα, τότε ο γενικός απολογισμός είναι μάλλον θετικός και δεν υπάρχει ίσως λόγος να αλλάξει ριζικά ο καταστατικός χάρτης οργάνωσης και λειτουργίας του πολιτικού συστήματος της χώρας.

Πράγματι, το κράτος δικαίου, η αντιπροσωπευτική και κοινο-

βουλευτική δημοκρατία, η οικονομία της αγοράς και η στοιχειώδης οργάνωση των διοικητικών θεσμών, αυτές οι μείζονες «εξελικτικές καθολικότητες» της πολιτικής και κοινωνικής ανάπτυξης, κατά τον Talcott Parsons, έχουν καταστεί πλέον κτήμα και κεκτημένο της ελληνικής πολιτικής και νομικής κουλτούρας και παράδοσης. Δεν εκπλήσσει, επομένως, ότι σε αυτή τη γενική εκτίμηση μάλλον συγκλίνουν οι διαπιστώσεις και οι προτάσεις των μεγαλύτερων κομμάτων αλλά και των δύο συγγραφέων, όπως φαίνεται ανάγλυφα στα βιβλία τους, με πιο ενθουσιώδη ίσως τόνο σε αυτό του Βενιζέλου, με μεγαλύτερη αυτοσυγκράτηση σε αυτό του Βαρβιτσιώτη.

Χωρίς να θέλει να διαταράξει κανείς ή να αμφισβητήσει την αξία αυτού του γενικά συναινετικού και χαρμόσунου κλίματος, θα μπορούσε, ωστόσο, να παρατηρηθεί από μια κάπως πιο απαισιόδοξη ή κριτική ματιά ότι πρόκειται για μια συναίνεση στον χαμηλότερο κι όχι στον υψηλότερο δυνατό κοινό συντελεστή. Μια συναίνεση να μη θιγούν και να μην αλλάξουν φαινόμενα και καταστάσεις, που αν θίγονταν, θα αποκάλυπταν το βάθος και την ένταση συγκρούσεων και αντιθέσεων, οι οποίες τώρα βρίσκονται σε λανθάνουσα μορφή κάτω από το πέπλο της συναινετικής (έως σιωπηρής) αποδοχής και, πάντως, μη αναθεώρησης και αντιμετώπισής τους.

Ας μου επιτραπεί να αναφερθώ συνοπτικά σε κάποια από τα ζητήματα, που μια πιο τολμηρή και πιο ριζοσπαστική αναθεώρηση θα έπρεπε να αντιμετωπίσει ή και θα αντιμετωπίσει στο μέλλον. Θα μπορούσε, έτσι, ίσως θα έπρεπε κιόλας, να σχεδιαστεί στο επίπεδο του καταστατικού χάρτη της χώρας μια νέα ισορροπία στις σχέσεις του κράτους και της πολιτικής με τον πολιτισμό, την οικονομία και την κοινωνία, όσο και μεταξύ των τριών συντεταγμένων εξουσιών του κράτους.

i. Ειδικότερα, στο ζήτημα των σχέσεων του κράτους με την Εκκλησία, η στάση των πολιτικών κομμάτων, όσο και των συγγραφέων, τα έργα των οποίων παρουσιάζουμε εδώ, μοιάζει να είναι υπερβολικά ίσως διστακτική. Αντίθετα, μια πιο σύγχρονη και ριζοσπαστική πολιτική χωρισμού του κράτους από την Εκκλησία μάλλον θα απέβαινε σε αμοιβαίο όφελος και θα διευκόλυνε τη μεγαλύτερη «εκκοσμίκευση» και τον συμβολικό εκσυγχρονισμό των πολιτικών θεσμών, καθώς και τη μεγαλύτερη πνευματική αυτονομία και την πολιτική ανεξαρτησία της Εκκλησίας.

ii. Επιπλέον, ο ρόλος του κράτους απέναντι στην παιδεία και

τον πολιτισμό θα έπρεπε να είναι κυρίως επικουρικός και εγγυητικός και όχι παρεμβατικός και αποκλειστικός. Έτσι, η συντήρηση του συνταγματικά διασφαλισμένου κρατικού μονοπωλίου για την ανώτατη παιδεία εμφανίζεται ως εξαιρετικά αναχρονιστική, ιδίως μάλιστα με τον τρόπο που εφαρμόζεται (σε όλους κι όχι μόνο σε εκείνους που έχουν ανάγκη τη δωρεάν παιδεία). Αντίθετα, μια πιο ευέλικτη και καινοτόμος πολιτική στον τομέα αυτό θα αναδείκνυε τον ρυθμιστικό και στρατηγικό ρόλο του κράτους (να εγγυάται την παροχή της παιδείας από κατάλληλα μη κερδοσκοπικά ιδρύματα), αλλά και την επικουρική του δράση (να μεριμνά με τρόπο αντικειμενικά επιλεκτικό για την αρωγή εκείνων που πραγματικά έχουν ανάγκη ενίσχυσης για τις σπουδές τους και όχι όλων, ανεξαρτήτως πραγματικής ανάγκης).

iii. Αντί να αφηθεί κατά μέρος, ως ανέφικτη, η θέσπιση ενός σταθερού εκλογικού συστήματος (με ταυτόχρονη μείωση του αριθμού των βουλευτικών εδρών και καθιέρωση της ευρείας εκλογικής περιφέρειας), θα μπορούσε να γίνει ένα βήμα παραπέρα από την αποδοχή της διαδικαστικής αρχής ότι κάθε αλλαγή στον εκλογικό νόμο θα ισχύει για τη μεθεπόμενη εκλογική αναμέτρηση ή ότι οι όποιες μεταβολές θα ψηφίζονται στην αρχή μόνο της βουλευτικής περιόδου.

iv. Ο κλονισμός της ισορροπίας στην πραγματική λειτουργία των συντεταγμένων εξουσιών του κράτους (νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική) υπέρ της δεύτερης, επιβάλλει μια νέα οριοθέτηση και ρύθμιση των σχέσεών τους προς την κατεύθυνση της λειτουργικής ενδυνάμωσης και της ανεξαρτησίας της νομοθετικής και της δικαστικής εξουσίας. Ειδικότερα μέτρα προς την κατεύθυνση αυτή θα ήταν, μεταξύ άλλων, η αποφυγή περαιτέρω περιορισμού του ρόλου και του κύρους του προέδρου της Δημοκρατίας, μέσω της διαδικασίας της εκλογής του, η ενίσχυση της λειτουργικής ικανότητας της Βουλής με την καθιέρωση, λ.χ., της πλήρους αναστολής κάθε άλλης επαγγελματικής δραστηριότητας των βουλευτών, αλλά και του ασυμβίβαστου μεταξύ κυβερνητικών και κομματικών αξιωμάτων, καθώς και η μείωση της κυβερνητικής παρεμβολής στην επιλογή της ηγεσίας της δικαιοσύνης.

v. Ως προς τη δημόσια διοίκηση, τον «μεγάλο ασθενή» της ελληνικής κοινωνίας, η ριζοσπαστική πρόταση θα ήταν όχι μόνο η συνταγματική κατοχύρωση της αρχής της αξιοκρατίας («δοτήρ δε τούτων μόνη η αξιότης εκάστου», όπως όριζαν τα Συντάγματα της ε-

παναστατικής περιόδου)· αλλά και ο περιορισμός της εφαρμογής της αρχής της μονιμότητας σε εκείνες μόνο τις κατηγορίες θέσεων που συνεπάγονται την άσκηση δημόσιας εξουσίας ή τη διασφάλιση των γενικότερων συμφερόντων του κράτους. Για τις λοιπές θέσεις εργαζομένων θα μπορούσαν να ισχύουν πιο ευέλικτοι όροι απασχόλησης, πάντα σύμφωνα με την αξιοκρατική αρχή και υπό την εγγύηση ειδικού ανεξαρτήτου οργάνου (Συμβούλιο Δημόσιας Διοίκησης).

Εξ άλλου, για την πολυβάθμια, πλέον, τοπική αυτοδιοίκηση, που ήδη εξελίσσεται σε βραδυφλεγή δημοσιονομική βόμβα, αντί το κράτος να την επιχορηγεί ή να εγγυάται τα δάνεια και τα χρέη της, θα πρέπει αντίθετα να γίνει δεκτή η αρχή της αυτοχρηματοδότησης των δραστηριοτήτων της με ιδίους πόρους ή ανταποδοτικά τέλη και υπό τον έλεγχο ανεξαρτήτων αρχών και του τοπικού εκλογικού σώματος.

vi. Ως προς τις σχέσεις, τέλος, αλλά όχι έλασσον, του κράτους με την οικονομία, σε μια ιστορική φάση ραγδαίας παγκοσμιοποίησης και φιλελευθεροποίησης των οικονομικών και των τεχνολογικών φαινομένων, αποτελεί αναχρονιστικό παράδοξο να εξακολουθεί να ρυθμίζει το Σύνταγμα (λ.χ., στο άρθρο 106) τις κρατικοποιήσεις των επιχειρήσεων, ενώ θα έπρεπε ίσως να κάνει το ακριβώς αντίθετο.

Επιπλέον, αν και πολύ απέχουμε από την καθιέρωση, με συνταγματική μάλιστα ρήτρα, της αρχής του ισοσκελισμένου προϋπολογισμού, δεν είναι διόλου παράλογη αλλά, αντίθετα, μάλλον εύλογη η θέσπιση ενός ανώτατου επιτρεπτού ορίου του δημοσιονομικού ελλείμματος επί του ΑΕΠ (λ.χ., 3 ή 5% κατά μέγιστον). Κάτι ανάλογο αποτελεί ήδη μέρος του ευρωπαϊκού κοινοτικού οικοδομήματος και, στη δική μας περίπτωση, θα λειτουργούσε ως τροχοπέδη στην υπερβάλλουσα καταναλωτική δαπάνη του δημοσίου.

Εν κατακλείδι, χωρίς να υποτιμάται η αξία της συναινετικής κατά βάση αναθεώρησης που έχει ήδη δρομολογηθεί και εκτίθεται με τρόπο έγκυρο και πειστικό στα βιβλία των Ευ. Βενιζέλου και Ι. Μ. Βαρβιτσιώτη, θα μπορούσε το μεταρρυθμιστικό εγχείρημα να δοκιμάσει να φτάσει σε έναν κάπως υψηλότερο συντελεστή (συναινετικής ή μη) αναθεώρησης, για ένα πραγματικά νέο Σύνταγμα του ελληνικού λαού για τον 21ο αιώνα.